

УДК 159.923.2

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Грись А. М.,

доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології
соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені
Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

Голубнюк В. О.,

студентка Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

У статті висвітлено проблему соціальної дезадаптації школярів загальноосвітнього навчального закладу, яка характеризує сучасні тенденції порушення процесів взаємодії суб'єкта з оточуючим середовищем в умовах системних змін у суспільстві. Розкрито особливості самосвідомості сучасних підлітків як чинника їх соціальної дезадаптації. Здійснено аналіз характеристик образу Я, які відображають вплив різних інститутів соціалізації на підростаюче покоління. Зокрема у змісті самоописів виявлено надмірну зануреність підлітків до віртуального середовища, яке сьогодні виступає провідним інститутом соціалізації підростаючої особистості: ідентифікації себе із персонажами мультфільмів та фільмів, віртуальним життям. Виявлено високий рівень тривожності школярів із неблагополучних сімей, що є показником порушення емоційного благополуччя дітей та чинником дезадаптації.

Ключові слова: *Образ Я, характер, психологічні механізми, соціально дезадаптовані неповнолітні, самоідентичність, самоповага, почуття self.*

Актуальність дослідження. Проблема соціальної дезадаптації підлітків постала особливо гостро в наш час суспільної та політичної нестабільності в Україні. Посилює актуальність вивчення цієї теми ситуація на Сході України, яка викликає гострі переживання тривоги та невпевненості у собі у представників різних вікових груп. Та особливо чутливими до цих негативних явищ суспільстві є сучасні підлітки, самосвідомість яких перебуває на етапі становлення. Як відомо передумовою соціальної дезадаптації є психологічна дезадаптація, тобто наявність складних внутрішніх переживань, які з часом можуть трансформуватися у негативні особистісні утворення, що у наслідку стає причиною дезадаптивної поведінки.

Аналіз досліджень та публікацій у цьому напрямку. Проблеми визначення психологічних чинників, критеріїв та показників адаптивності-дезадаптивності висвітлені у наукових працях Г. О. Балла, Г.С. Костюка, Н.Ю. Максимової, С.Д. Максименка, Л. Ф. Бурлачука, А.А. Налчаджяна, В.В. Абраменкової, М.Р. Бітянкової, В.В. Ковальова, І.В. Крук, О.М. Прихожан, І.В. Дубровіної, Г. М. Федоришин та інших. Продуктивними були доробки вчених спрямовані на визначення

критеріїв соціально дезадаптованої поведінки, включаючи такі різновиди як: недисциплінованість, правопорушення, адиктивна поведінка (А.А. Осипова, М.І. Буянов, Г.Л. Лендрет). Серед досліджень, спрямованих на розкриття детермінант та вивчення процесу становлення соціально дезадаптованої поведінки, значне місце посідають праці українських вчених В. С. Бітенського, В.А. Глушкова, С.В. Дворяка, Н.Ю. Максимової, Е. Б. Первомайського, В. М. Синицького, Б. Г. Херсонського.

Мета статті: виявити особливості порушень емоційної сфери та самосвідомості як чинників соціальної дезадаптації сучасних підлітків.

Виклад основного матеріалу. *Дезадаптація* розглядається як цілком самостійний феномен, що формується у результаті неузгодженості в психічному розвитку, а також невідповідності психолого-соціального статусу дитини вимогам нової соціальної ситуації розвитку. При зовнішній схожості проявів соціально-психологічної дезадаптації, що виявляються в неуспішності у навчанні та відхиленнях у поведінці, психологічні причини останніх можуть бути дуже різноманітними. Цим визначається необхідність точного, змістового, адекватного віковому періоду, раннього розпізнавання природи невідповідності і розбалансованості в психічному розвитку підростаючої особистості.

Поняття соціальна дезадаптація особистості означає порушення процесів взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, які спрямовані на підтримання балансу всередині організму між організмом і навколишнім середовищем. Даний термін з'явився порівняно недавно в психології і психіатрії. Застосування поняття «дезадаптація» є досить суперечливим і неоднозначним, що можна простежити, головним чином, в оцінюванні місця і ролі дезадаптаційних станів щодо таких категорій як «норма» або «патологія», так як параметри «норми» і «патології» в психології поки ще недостатньо розроблені.

Проблема порушень соціальної адаптації у дітей та підлітків тісно пов'язана із глибинними відхиленнями в особистісному розвитку, формуванням симптомокомплексів, які породжують схильність до девіантної поведінки. Старший підлітковий вік з його глибокою біологічною перебудовою організму, різко вираженим психоендокринним зрушенням є тим «критичним періодом» онтогенетичного розвитку, коли внаслідок зміни загальної і нервової реактивності значно підвищується ризик виникнення різних прикордонних нервово-психічних розладів та пов'язаних із ними поведінкових девіацій (У. А. Абшаїхова, Н. О. Сирота, Е. А. Бабаян, М. Х. Гонопольський; Б. Ф. Райський).

Відхилення у функціонуванні самосвідомості та несформованість образу Я є, на думку багатьох авторів, головними чинниками соціальної дезадаптації. Здатність до самоаналізу та рефлексії –

важливий показник нормального функціонування сфери самосвідомості. Така здатність притаманна більшості здорових адаптованих підлітків, проте соціально дезадаптовані діти не мають бажання вдаватись до роздумів про себе.

Здатність особистості аналізувати події, що відбулися з нею, виокремити в них свою роль, оцінити свої дії та дії оточуючих надає їй можливість зробити певні висновки, щоб більше не припускатися помилок, а обирати правильні орієнтири в житті. Саме в цьому полягає механізм набуття особистісної зрілості. Знижена здатність до інтеграції життєвого досвіду призводить до соціальної дезадаптації. Соціально дезадаптовані особи вкрай недостатньо аналізують свій життєвий досвід і зазвичай нездатні інтегрувати його як складову своєї картини світу. Це пов'язано із відсутністю відчуття себе суб'єктом своєї життєдіяльності, з несформованістю цілепокладання та функцій прогнозу. Зрозуміло, що особистість, яка не бере на себе відповідальність за події свого життя, не вважає за потрібне й аналізувати те, що відбувається з нею. Водночас, низька здатність до інтеграції власного життєвого досвіду перешкоджає особистісному зростанню, а отже, й унеможлиблює підвищення ступеня соціальної адаптації.

Процес соціалізації сучасних підлітків являє собою послідовність більш жорстких або більш м'яких обмежень спонтанності підростаючої особистості, що не завжди відповідає адекватним та оптимальним за своїм характером впливам. Саме тому «в неадекватному втручанні в процесі розвитку дитини ... приховані найбільш глибокі коріння психічної патології і особливо деструктивності» [2].

Підростаюча особистість змушена відмовитися від більшості своїх справжніх найпотаємніших бажань та інтересів, від своєї волі і прийняти волю і бажання, і навіть почуття, які не належать їй самій, а нав'язані прийнятими в суспільстві стандартами думок і почуттів. Суспільству і родині як його психосоціальному посереднику доводиться вирішувати важке завдання: як зламати волю дитини, залишивши її при цьому в невіданні? У результаті складного процесу нав'ювання певних ідей і доктрин, за допомогою всякого роду винагород і покарань і відповідної ідеології суспільство вирішує цю задачу в цілому настільки успішно, що більшість людей вірять у те, що вони діють по своїй волі, не усвідомлюючи того, що сама ця воля їм нав'язана, і що суспільство вміло нею маніпулює» [2].

Сучасні підлітки також відрізняються психологічними особливостями переживань, а також способами вирішення внутрішньособистісних і міжособистісних конфліктів, поведінкою в умовах конфліктних взаємин. Підлітки, здатні до конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях з дорослими або однолітками, значно стійкіші стосовно різних видів

девіантної поведінки, ніж їх «неконструктивні» ровесники. Діти, що володіють індивідуальною внутрішньопсихологічною здатністю або *умінням переборювати стресові ситуації, трансформувати їх у різного роду пошукову активність*, показали значно підвищену стійкість до дезадаптивних форм поведінки, ніж діти, що не вміють цього робити. Стресостійкість, як особистісна риса, може бути сформована психологічними засобами і слугувати цілям профілактики соціальної дезадаптації неповнолітніх.

Особистість соціально дезадаптованих підлітків значно відрізняється ступенем розвитку самосвідомості та особливостями сприйняття образу Я від особистості соціально адаптованих підлітків. Самосвідомість соціально дезадаптованих підлітків вирізняється невідповідністю самооцінки рівню домагань. Невпевнені у своїх інтелектуальних здібностях, вони водночас виявляють занадто високий рівень домагань, що можна простежити і в їх висловлюваннях, і в динаміці вибору складності завдань, залежно від успіху чи невдачі. Характерним показником є відмова цих підлітків продовжувати діяльність у разі найменших труднощів навіть за високої мотивації досягнення.

З тим, щоб виявити особливості самосвідомості сучасних підлітків та рівень їх тривожності як чинників соціальної дезадаптації було проведено емпіричне дослідження на базі Святошинської ЗОШ № 83 у м. Києві. Дослідженням охоплено школярів 8 та 9 класів. Всього – 37 підлітків. (16 учнів 8-го класу та 21 учень 9-го класу). Застосовувалися: тест «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпартленда та опитувальник Спілбергера-Ханіна (СХ).

Наведемо коротко отримані дані. За результатами опитувальника Спілбергера-Ханіна у 9 класі: Рівень реактивної тривожності – високий – 71 % (15 учнів) та помірний – 29% (6 учнів). Низький рівень не характерний для жодного учня.

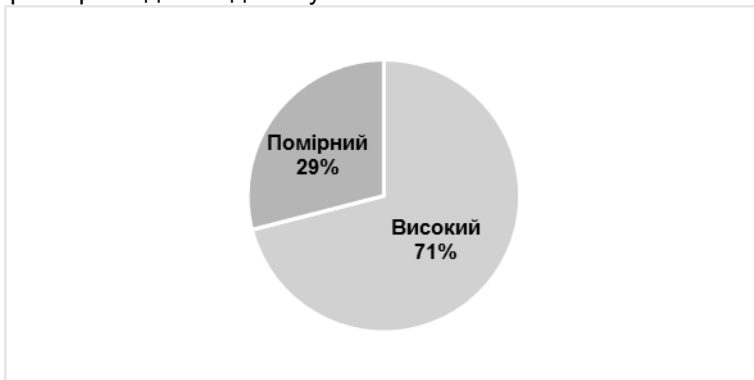

Рис. 1 Рівень реактивної тривожності у учнів 9 класу

Рівень особистісної тривожності – високий – 43 % (9 учнів), помірний – 52 % (11 учнів) і низький – 5 % (1 учень).

Як бачимо доволі високий рівень тривожності школярів, що є показником порушення емоційного благополуччя дітей. Це може бути пов'язано із багатьма чинниками. Серед них найбільшого значення, на наш погляд, має той факт, що більшість досліджуваних нами дітей мають неблагополучні сім'ї. А деякі з них віддані на виховання біологічно чужим батькам.

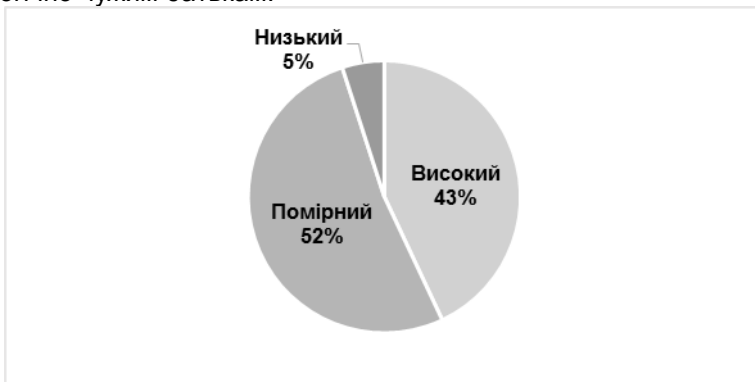

Рис. 2 Рівень особистісної тривожності у учнів 9 класу

Ці показники свідчать про те, що в учнів 9-го класу переважає рівень реактивної тривожності, тобто стан, який характеризує ступінь занепокоєння, турботи, емоційної напруги та розвивається за конкретною стресовою ситуацією, може бути достатньо динамічним і за часом, і за ступенем вираженості.

Отримані дані за цією методикою свідчать про необхідність надання психологічної допомоги та підтримки підліткам із підвищеним рівнем тривожності.

Також була використана методика «Хто Я?», яка дає змогу вивчити змістовні характеристики ідентичності особистості та виявити неадаптивні тенденції в уявленнях підлітків про себе.

Таблиця 1

Показники змістовних характеристик ідентичності особистості підліткового віку за методикою «Хто Я?» (у %) 9 клас

№	Характеристика	%
1.	Соціальна ідентичність	
	а.) сімейні і міжособистісні ролі	81
	б.) професійні ролі	72
	в.) інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля	57
	г.) природна (біологічна) приналежність	33

2.	Особистісна ідентичність	
	а.) фемінні характеристики	19
	б.) маскулінні характеристики	29
	в.) нейтральні характеристики	14
3.	Персонажі мультфільмів, фільмів	33
4.	Віртуальне життя (ігри)	38
5.	Низький рівень диференційованості ідентичності	52
6.	Патріотичні ознаки	43
7.	Заперечення	5
8.	Домінування іменників	95

Як видно із таблиці у школярів 9-го класу у відсотковому співвідношенні переважають домінування іменників 95 %, що відображає емоційну забарвленість та глибинність відчуттів на яких базується уявлення про себе, наприклад через ототожнення себе із явищами природи: «Я – сонце», «Я – квітка», «Я – веселка», «Я – стихія», «Я – вода», «Я – вогонь», «Я – повітря», з рослинами чи тваринами – «Я – зайчик», «Я – пташка».

На другому місці – ідентифікації, що пов'язані із сімейними – 81 % та професійними – 72 % ролями. Причому важливо відмітити, що деякі школярі акцентують увагу на теперішній сімейній ролі – «Я – син», «Я – брат», а інші – на майбутній сімейній ролі – «Я – майбутня дружина», «Я – майбутня мати», «Я – майбутня бабуся». Серед них також є як позитивні та негативні: «Я – гордість батьків», «Я – залежна від батьків дитина».

Що ж до професійних ролей, то багато з них є доволі ідеалістичними, що свідчить про недостатній рівень профорієнтаційної роботи у школі та відсутність поінформованості дітей про світ професій: «Я – мільярдер», «Я – президент».

Цікавим є те, що у сучасних підлітків представлена значна кількість самоописів пов'язаних із їх зануреністю до віртуального середовища, що дозволяє стверджувати, що воно сьогодні виступає потужним Інститутом соціалізації підростаючої особистості. 33% дітей ідентифікують себе із персонажами мультфільмів та фільмів, 38% із віртуальним життям: «Я-ігroman», «Я - пудж».

Тривожним є той факт, що серед учнів 9-го класу аж 52% дітей продемонстрували низький рівень сформованості образу Я, що свідчить про необхідність розробки спеціальних корекційних програм з гармонізації їх ідентичності та підвищення ступеня диференційованості їх уявлень про себе. Адже образ Я визначає характер поведінки підлітка у соціокультурному середовищі.

Для прикладу наведемо 2 такі роботи:

1. Я – лінь;
2. Я – яскравість;

3. Я – пригоди;
 4. Я – картинки;
 5. Я – малювання;
 6. Я – подорож;
 7. Я – любитель котів;
 8. Я – фільми, мультики;
 9. Я – Nikon;
 10. Я – море/вода;
 11. Я – село;
 12. Я – тупа;
 13. Я – шоу;
 14. Я – філософ;
 15. Я – їжа;
 16. Я – ігри;
 17. Я – креатив;
 18. Я – уродливий почерк;
 19. Я – соціофоб;
 20. Я – це я.
- II. 1. Я – людина;
2. Я – школяр;
 3. Я – частина суспільства;
 4. Я – брехун;
 5. Я – людина, яка завжди відчуває напругу;
 6. Я – ходяча проблема;
 7. Я – кіноман;
 8. Я – ігроман;
 9. Я – альфа і омега, кінець і початок
 10. Я – мрійливець;
 11. Я – лінь;
 12. Я – той, хто відкладає роботу на 2-й план;
 13. Я – байдужий та поганий друг;
 14. Я – хлопчик;
 15. Я – той, хто багато говорить;
 16. Я – частина світу;
 17. Я – залежна людина;
 18. Я – це я;
 19. Я – пофігіст;
 20. Я – любитель кінця ХХ століття.

Водночас, слід відмітити і позитивну тенденцію в динаміці уявлень сучасних підлітків про себе, що відображає стан сформованості національної ідентичності. Так у 43% підлітків у само описах зустрічаються наступні: «Я – громадянин України», «Я – Українка», «Я – патріот», що може бути пов'язано як із посиленням ролі

патріотичного виховання у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах, так і з ситуацією збройного конфлікту на Сході України.

Наведемо коротко конкретні приклади описів учнями себе, що відображають ті чи інші сторони їх особистості:

Сімейні і міжособистісні ролі: Я – син, онук, брат, школяр, член сім'ї, дочка, пацан, хлопець, самець, подруга, людина, дитина, індивідуальність, випускниця, «мамин мафіозій», підліток, мамин синок, майбутня мати, майбутня дружина, гордість батьків, залежна від батьків дитина, залежний від мами, сестра, потомок, майбутня бабуся, продовжувач роду, «мамин бродяга, папин симпатяга».

Професійні ролі: Я – механік, «у мами інженер», майбутній студент, споживач, користувач, біолог, баскетболіст, водій, будівельник, магнат, мільярдер, президент, майбутній математик, відмінниця, майбутній вчений, прем'єр-міністр.

Інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля: Я – кіноман, любитель кінця ХХ ст., скептик, колекціонер, спортсмен, меломан.

Природна (біологічна) приналежність: Я – людина, організм, чоловік з нормальною орієнтацією, Homo sapiens, індивід, істота, склад молекул.

Маскулінні характеристики: лідер, рішучий, впертий, незалежний, сильний, мужній, зібраний, витривалий, сміливий.

Фемінні характеристики: добрий, співчутливий, турботлива, мрійлива.

Нейтральні характеристики: урівноважений, веселий, добрий, лінивий, смішна, гарна, хороша.

Персонажі мультфільмів, фільмів: Я – Бетман, Казанова, троль, принцеса, Пудж.

Віртуальне життя (ігри): Я – ігroman, пірат в інтернет-мережі, Доттер, «Біг стар».

Низький рівень диференційованості ідентичності: Я – ледащо, «ей ти», неврівноважена людина, ходяча проблема, лінь, байдужий та поганий друг, залежна людина, той, хто багато говорить, «пофігіст», псих, кошмар, зло, погана пам'ять на вірші, «криса», уродливий почерк.

Патріотичні ознаки: Я – частина суспільства, громадянин України, частина соціального життя, українка, патріот.

Заперечення: Я – не дальтонік.

Домінування іменників: радість, сміх, турбота, сонце, усмішка, здоров'я, історія, дружба, загадка, квітка, веселка, спорт, кохання, хазяйка, КВН, Бог, християнин, «Nikon», герой, лідер «Якудза», кактус, таємниця, дім, суржик, мир, все і нічого, любов, готувати, щедрість, щастя, ангел, лисиця, розкіш, живопис, фантазія, істерика, кактус, випробування, бажання, фанат серіалів та аніме, стихія, надія,

вода, вогонь, повітря, мрійливець, фантазерка, картинки, малювання, подорожі, фільми, мультики, їжа, ігри, соціофоб, ураган, мрія, пташка, зайчик, дружба.

Звернемося тепер до результатів отриманих за тими ж методиками у 8 класі.

Так, за результатами опитувальника Спілбергера-Ханіна у 8 класі:

Рівень реактивної тривожності – високий – 19% (3 учні) та помірний – 81% (13 учнів). Низького рівня не виявлено в жодного з учнів.

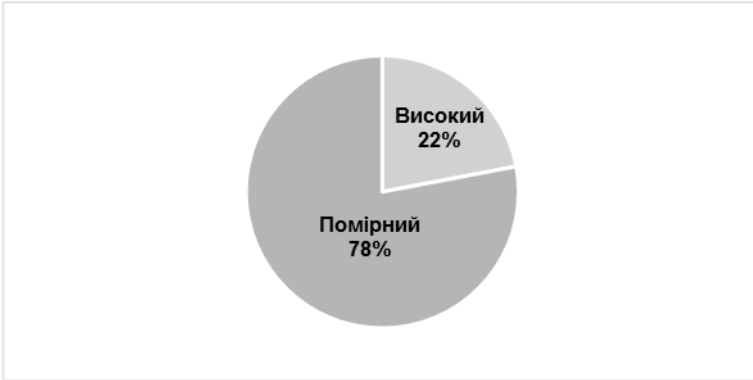

Рис. 3 Реактивна тривожність учнів 8 класу

Рівень особистісної тривожності – високий – 19% (3 учні), помірний – 69% (11 учнів) і низький – 12% (2 учні).

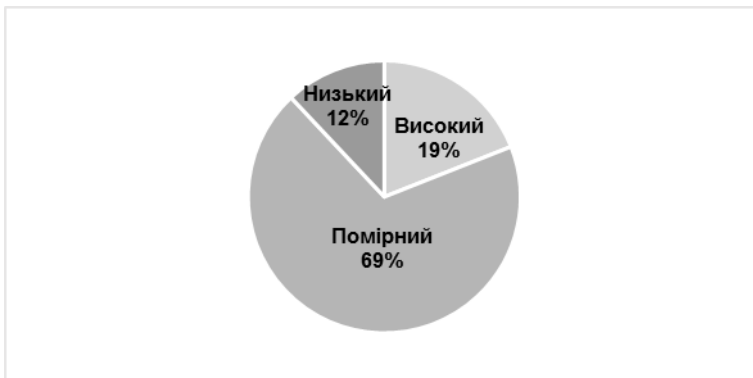

Рис. 4. Особистісна тривожність учнів 8 класу

Як бачимо, в учнів 8-го класу також переважає рівень реактивної тривожності.

Таблиця 2

Показники змістовних характеристик ідентичності особистості підліткового віку за методикою «Хто Я?» (у %) 8 клас

№	Характеристика	%
1.	Соціальна ідентичність	
	А.) сімейні і міжособистісні ролі	100
	Б.) професійні ролі	100
	В.) інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля	12,5
	Г.) природна (біологічна) приналежність	25
2.	Особистісна ідентичність	
	А.) маскулінні характеристики	18,8
	Б.) нейтральні характеристики	68,8
3.	Патріотичні ознаки	37,5
4.	Домінування іменників	93,8
5.	Заперечення	12,5

Приклади:

Сімейні і міжособистісні ролі: дівчинка, людина, дочка, дитина, член родини, сестра своєї сестри і брата, друг, мамина дочка, татова дочка, сестра свого брата, тітка своєї племінниці, вислуховувач проблем, хазяйка свого kota, дитина своїх батьків, внучка своєї бабусі, хлопець, особистість, київлянка, хороша сестра, татова посмішка, мамина гордість

Інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля: спортсмен, читач.

Професійні ролі: учениця, школярка, художник, комп'ютерний геній, музичний геній, імператор, спостерігач за квітами, біолог, боксер, письменник в душі, фіналіст турніру «Кришталева Тура», представник школи з питань шахів, фізик, хімік, практик, теоретик, математик, футболіст, борець, поет, співачка.

Природна (біологічна) приналежність: Homo sapiens, савець, теплокровне.

Маскулінні характеристики: сильний, сміливий.

Нейтральні характеристики: позитивна, вільна, гарна, здорова, добра, ввічлива, розумна, нормальна, смішна, ввічлива, екстремальний, молодий, сонний.

Патріотичні ознаки: мешканка України, громадянка України, патріотка, українець.

Домінування іменників: думки, слова, відчуття, душа, знання, задрот, птах, красавчик, праведник, лінь, опора, життя, скелет, уважність, допитливість, позитив, унікальність, вірність, щирість, сонечко, чудо, свято, особливість, доброта, розум, спілкування, очі, тіло, допомога.

Заперечення: не земноводне, не риба, не плазун.

За декілька днів до проведення методики «Хто Я» вчитель декілька раз наголосив про систематичну приналежність людини. Під час виконання методики учні написали: «Я – савець», Я – теплокровне, Я – Homo sapiens, Я – не земноводне, Я – не риба, Я – не плазун». З 16 учнів таких нараховувалося 8 (50%), що свідчить про властиву для них навіюваність. Навіюваність – це якість, що протилежна самостійності. Навіюваність виявляється в тому, що людина легко підпадає під вплив інших людей. Навіюваність притаманна тим людям, які не мають власної думки, непорушних принципів, їх переконання постійно змінюються. Вони некритично наслідують інших, вагаються між суперечливими твердженнями, легко сприймають чужі погляди, але згодом і ці погляди змінюють на інші.

Люди, які легко піддаються навіюванню та самонавіюванню, – це люди із слабкою волею.

Для прикладу наведемо одну з робіт:

- 1.) Я – людина;
- 2.) Я – хлопець;
- 3.) Я – учень;
- 4.) Я – дитина;
- 5.) Я – син моїх батьків;
- 6.) Я – савець;
- 7.) Я – не земноводне;
- 8.) Я – друг;
- 9.) Я – весела людина;
- 10.) Я – неповнолітній;
- 11.) Я – майбутній працівник;
- 12.) Я – 70% води;
- 13.) Я – теплокровне;
- 14.) Я – майбутній батько;
- 15.) Я – юний геній;
- 16.) Я – дружелюбна людина;
- 17.) Я – сонна людина;
- 18.) Я – не риба;
- 19.) Я – добра людина;
- 20.) Я – Nikon.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження може слугувати основою для психокорекційної роботи з проблемними сферами підлітків, як от: емоційною та сферою самосвідомості. Основна мета психокорекційних занять – трансформація емоційної напруги, тривожності у пошукову самопідтримуючу активність підлітків, яка називається прагненням, або почуттям самоефективності. Звідси

впливає, що робота з підлітками має бути реалізована при дотриманні умов розвитку прагнень, тобто за допомогою синтезу розвитку устремлінь у сфері пізнання, переживання та дії. Важливо показати підліткам значимість різних ситуацій, вчинків з їхнього життя не лише для зовнішньої оцінки, а для збільшення наповненості новим змістом власних образів Я, знаходження критеріїв оцінки себе і ситуації, а значить, для примноження своїх можливостей.

Список використаних джерел:

1. Грись А. М. Теорія і практика підготовки психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми : монографія / А. М. Грись. – К. : Геопринт, 2013. – 280 с.
2. Егоров А. Ю. Клиника и психология девиантного поведения : научное издание / А. Ю. Егоров, С. А. Игумнов. – СПб. : Речь, 2010. – 398 с.
3. Максимова Н. Ю. Проблема соціальної дезадаптації неповнолітніх у парадигмі девіантології / Н. Ю. Максимова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2009. – Т. XI, ч. 6.– С. 248–257.

REFERENCES:

1. Hrys, A.M. (2013). *Teoriia i praktyka pidhotovky psykhologiv do roboty z sotsialno dezadaptovanyimi nepovnolitnimi* [Theory and practice of psychologists' training to work with maladjusted youth]. Kyiv : Geoprint [in Ukrainian].
2. Ehorov, A.Yu. & Ihumnov S.A. (2010). *Klinika i psikhohihiia deviantnoho povedeniia* [Clinic psychology of deviant behavior: a scientific edition]. Saint Petersburg: Rech [in Russian].
3. Maksymova, N.Yu. (2009). Problema sotsialnoi dezadaptatsii nepovnolitnikh u paradyhmi deviantolohii [The problem of minors' social disadaptation within the Deviance Study paradigm]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologii – Issues of General and Educational Psychology, Vol. XI, 6*, 248–257 [in Ukrainian].

Грись А. М., Голубнюк В. О. Психологические факторы социальной дезадаптации подростков. В статье освещена проблема социальной дезадаптации школьников общеобразовательного учебного заведения, которая характеризует современные тенденции нарушения процессов взаимодействия субъекта с окружающей средой в условиях системных изменений в обществе. Раскрыты особенности самосознания современных подростков как фактора их социальной дезадаптации. Проведен анализ характеристик Образа Я, отражающие влияние различных институтов социализации на подрастающее поколение. В частности, в смысле самоописаний обнаружено чрезмерную включенность подростков в виртуальную среду, которая сегодня выступает ведущим институтом социализации подрастающей личности: идентификации себя с персонажами мультфильмов и фильмов, виртуальной жизнью. Выявлен высокий уровень тревожности школьников из неблагополучных семей, что является показателем нарушения эмоционального благополучия детей и фактором дезадаптации.

Ключевые слова: Образ Я, характер, психологические механизмы, социально дезадаптированные несовершеннолетние, самоидентичность, самоуважение, чувство self.

Hrys A. M., & Holubniuk V. O. Psychological factors of social disadaptation of adolescents. The article discusses the issue of social disadaptation of general school pupils, describes the existing trend of disruption of interaction between an acting person and his/her environment under systemic changes in the society.

Features of modern adolescents' self-consciousness are revealed as a factor of adolescents' social disadaptation. Characteristics of person's self-image that reflect influence of different socializing institutions on the younger generation are analysed. In particular, adolescents' self –descriptions show their absorption into the virtual environment that is today a leading institute of socialization for youth, adolescents identify often themselves with the characters of cartoons and movies, virtual life.

A low level of personal identity formation has been determined, which is reflected in negative self-descriptions of disadapted teenagers; that is contrary to the self-descriptions of their adapted peers. A revealed high level of anxiety of pupils from disadvantaged families is an indicator of adolescent's emotional well-being disturbance and a factor of disadaptation.

In spite of negative trends in self-perception of modern teenagers, there are trends of enhanced national identity and patriotic spirit, civic activity that reflects attention of educational institutions to patriotic education of the younger generation because of the armed conflict in the Eastern Ukraine.

The article describes capacity of use of character theories of personal development in psychological practice. The character structure that is most suitable to use as a psychological technique is discussed. Prospects of use of deep psychological mechanisms of self-image and character to develop the corresponding psychological tools are discussed.

Key word: self-image, character, psychological mechanisms, socially disadapted minors, self-identity, self-esteem, sense of self.